

УДК 94(460)«1939/1945»

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ФРАНКІСТСЬКОЇ ІСПАНІЇ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Бойко Наталя

У статті узагальнюються та систематизуються документальні й історіографічні джерела про зовнішню політику франкістської Іспанії періоду Другої світової війни. Використано історіографічні джерела вітчизняного та зарубіжного походження: мемуари, колективні та індивідуальні монографічні праці, історичні нариси, політичні біографії, профільні статті й розвідки, пресова інформація. На цій основі вивчаються провідні наукові підходи в історіографічному здобутку досліджуваної проблематики у контексті ставлення франкістського режиму до нападу гітлерівської Німеччини на Польщу та проголошення Іспанії «невоюючою країною», а згодом нейтралітету у новому глобальному конфлікті; з'ясовуються масштаби та напрямки співпраці Іспанії з Німеччиною, у тому числі результати зустрічі Ф. Франко й А. Гітлера в Андаї, реакція Мадрида на початок радянсько-німецької війни та заява Франко про Іспанію як «морально воюючу країну» у цьому двобойі, обставини формування та відправки на радянсько-німецький фронт «блакитної дивізії», вступ у війну США та сутність іспанської концепції про «дві війни» та «три війни», передумови, хід та результати партизанської війни проти франкістського режиму, підтримуваної матеріально, фінансово й ідеологічно Радянським Союзом; аналізуються політичні та дипломатичні підсумки дій іспанського каудильйо у 1939–1945 роках, які віддзеркалились в ізоляції франкістської Іспанії на міжнародній арені у повоєнні часи.

Ключові слова: історіографічні джерела, франкістська Іспанія, зовнішня політика, країни «осі», Франко, невоююча країна, нейтралітет, блакитна дивізія, партизанська війна.

Роль і місце Іспанії у системі міжнародних відносин у роки Другої світової війни залишається до нинішніх днів актуальною темою дискурсу науковців, оскільки події іспанської громадянської війни 1936–1939 років розглядають як апробацію сил країн агресорів напередодні глобального конфлікту. Політична позиція каудильйо Франко у роки війни є об'єктом активних наукових суперечок, а проблема проголошення франкістським режимом Іспанії упродовж 1939–1945 років «невоюючою країною», «нейтральною», «морально воюючою країною» викликає дискусії щодо причин та результатів такої трансформації політичних дій іспанського очільника у середовищі зарубіжної та вітчизняної наукової спільноти.

Зовнішня політика Іспанії у 1939–1945 роках висвітлена достатньо різноманітно й різнопланово в зарубіжній історичній літературі: від фрагментарних та упереджених, часто ідеологічно заангажованих робіт, до глибоких й фундаментальних досліджень [1; 2; 3; 4; 5]. В українській історичній іспаністиці ця проблематика вивчалася лише у контексті інших дослідницьких завдань [6, 177–219; 7, 440–445]. Водночас і у зарубіжній, і у вітчизняній іспаністиці відсутні узагальнюючі дослідження про здобутки та лакуни історіографії про зовнішньополітичну діяльність франкістської Іспанії у роки Другої світової війни. Тому аналіз наукових праць щодо ролі і місця Іспанії у системі міжнародних відносин 1939–1945 років є необхідним для постановки подальших дослідницьких завдань та об'єктивного й неупередженого висвітлення цієї проблеми.

Метою та завданнями статті є комплексне вивчення широкого спектру історіографічних та документальних джерел про зовнішню політику Іспанії у 1939–1945 роках та аналіз на цій основі всієї складності й суперечливості оцінок, методів, інструментів і результатів дій режиму Франко, з'ясування їх об'єктивності і правомірності стосовно предмету дослідження, визначення місця вітчизняної і зарубіжної історіографії в нормативно-ціннісній системі наукової творчості, відстеження основних концепцій історіографії проблеми.

Об'єктом дослідження стали різноманітні за характером і різножанрові історіографічні джерела вітчизняного та зарубіжного походження: мемуари, колективні та індивідуальні монографічні праці, історичні нариси, політичні біографії, профільні статті й розвідки та іспанська періодика.

Предметом наукового вивчення визначено історіографічний процес і відображення в ньому розвитку знань про зовнішню політику іспанського франкістського режиму, характер і глибину осмислення цієї політики, рівень фактологічної насиченості аналізованого процесу, об'єктивність оцінок і ступінь аргументованості дослідників.

Хронологічно охоплені документальні збірки, мемуари, наукові колективні праці та індивідуальні монографії, статті та розвідки, створені як упродовж існування франкістського режиму, так і після нього, включаючи найновіші видання XXI сторіччя.

Документальні збірки та мемуарна література становлять першу групу надзвичайно важливих джерел у вивченні досліджуваної нами проблематики. Серед них: *La Dictadura franquista (1936–1975): Textos y documentos / Jose Manuel Sabin Rodriguez*. – Madrid: Ediciones Akal, S. A., 1997. – 449 p.; *Documentos ineditos para Historia del Generalissimo Franco. T. 4*. – Madrid: Fundacion Nacional Francisco Franco, 1994. – 751 p.; *Cierva Ricardo de la. Un analisis de la entrevista Franco-Hitler basado exclusivamente en pruebas irrefutables*. Hendaia. Punto final. Coleccion do-

cumtntos. – Barcelona: Planeta, 1981. – 187 p.; Franco Salgado-Araujo. Mi vida junto a Franco. – Barcelona: Planeta, 1977. – 356 p.; Черчилль У. Вторая мировая война. В 3-х томах. Кн. 1. Т. 1–2. – М.: Воениздат, 1991. – 592 с. [8; 9; 10; 11; 12].

Аналіз вище перерахованих джерел дозволяє використати у вивченні зовнішньої політики франкістської Іспанії у 1939–1945 роках тексти секретного протоколу Іспанії з Німеччиною, італо-іспанського договору, договору про дружбу з Португалією та додатковий протокол до нього, декрети франкістського уряду про нейтралітет, статус невоюючої країни та строгий нейтралітет у світовому конфлікті, виступів Ф. Франко з нагоди різних подій на фронтах війни, обставини формування та набору добровольців до «голубої дивізії». Ці джерела, зокрема промови та виступи Ф. Франко, слугують також підґрунтям для кодифікації поглядів та дій іспанського каудильйо, узагальнення оціночних висловлювань про нього та режим, ним керований.

Наступну групу джерел складають колективні праці, індивідуальні монографічні дослідження, наукові статті та розвідки іспанських науковців. Іспанська історіографія про зовнішню політику Франко в роки Другої світової війни розлога й різнопланова. Варто наголосити на тому, що іспанський історіографічний процес зазнав значної еволюції і нині позбувся серйозної поляризації поглядів на статус Іспанії у 1939–1945 роках, яка мала місце у період існування біполярної системи міжнародних відносин та «холодної війни». Розпад СРСР та соціалістичного табору, руйнація Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин спричинили більшу однотайність та об'єктивність у формуванні концепцій про роль і місце Іспанії в роки війни 1939–1945 років. Відомий іспанський франкознавець Х. Туссель справедливо зауважує, що ставлення і позиція Мадрида до світового конфлікту прямо залежали від характеру та перебігу військових дій на фронтах [1; 2, 36; 3; 13; 14; 15].

Прикладом підсумкового узагальнення концептуальних підходів та поглядів іспанської історіографії про зовнішню політику франкістської Іспанії у роки Другої світової війни слугує фундаментальна колективна праця «Політична історія Іспанії. 1939–2000». Її укладачі зауважують, що іспанський каудильйо, будучи за своїми імперськими поглядами на боці країн «осі», враховував і вмів використовувати у своїй тактиці позиціонування своєї країни упродовж 1939–1945 років комбінацію різнопланових об'єктивних та суб'єктивних чинників, як внутрішніх, так і зовнішніх. Це, насамперед, тривалість та зміна перебігу воєнних дій – від сприятливих для країн «осі» до перебирання стратегічної ініціативи союзниками з антигітлерівської коаліції; відсутність єдності серед політичних сил, які підтримували режим, щодо участі у війні (від консервативних сил, які були проти такої участі, до радикальних, особливо із табору фалангістів, що наполягали на вступі

Іспанії у війну на боці нацистів та фашистів); перманентні загравання та інтриги німецьких функціонерів з ортодоксальними фалангістами з метою тиску на каудильйо і навіть усунення його від влади; тліюча ворожнеча між фалангістами, монархістами щодо побудови майбутньої моделі політичної системи в Іспанії; катастрофічний стан економіки; розгортання на півострові комуністичної герильї, підтримуваної матеріально, фінансово, ідеологічно та кадрами Радянським Союзом [1, 20–21, 41–56; 16, 143; 17, 124–125].

Коли 1 вересня 1939 року спалахнула Друга світова війна у результаті нападу нацистської Німеччини на Польщу, Мадрид здійснив упродовж 1939 року низку дипломатичних акцій, які створювали враження прихильності Ф. Франко та його уряду, який був сформований три місяці перед цим, до держав осі, налагодження союзницьких відносин із ними. Серед них вкажемо: приєднання Іспанії 27 березня до Антиконтинентального пакту, підписання 31 березня угоди про дружбу з Німеччиною, яка так і не була опублікована, оголошення Іспанією 9 травня про вихід з Ліги Націй, відвідини у травні іспанською делегацією Німеччини та Італії, візит до Мадрида у липні італійського міністра закордонних справ Г. Чіано. Водночас під час підписання вищеперерахованих угод та перемовин Ф. Франко не взяв на себе жодного конкретного зобов'язання, яке б втягнуло Іспанію у нову війну. Більше того, іспанський керівник заявив італійському міністру Г. Чіано під час розмови про дотримання його країною нейтралітету у майбутній війні. У Черчілль писав у своїх військових мемуарах: «Політика генерала Франко була впродовж війни виключно користолубною і холоднокривною. Він дбав лише про Іспанію та іспанські інтереси... Думав лише про те, щоб запобігти участі свого знекровленого народу в новій війні». 4 вересня 1939 року Іспанія проголосила нейтралітет у війні, яка розпочалася, а через два дні іспанський каудильйо, симпатизуючи католицькій Польщі, звернувся з проханням до італійського дуче посприяти локалізації військового конфлікту між Німеччиною та Польщею на німецьких умовах. У міжнародному праві розрізняють нейтралітет у воєнний час, названий евентуальним, під яким розуміється заява певної держави про її неучасть у конкретній війні, і який може бути скасований одностороннім державним актом. Відповідно до 5-ї та 13-ї Гаазьких конвенцій 1907 року та Лондонської декларації про право морської війни 1909 року територія Іспанії була недоторканою і вилученою з театру військових дій; сторонам, що воюють, заборонялось проводити через неї війська, транспорти зі зброєю та іншими воєнними матеріалами, створювати організації та установи для вербування людей тощо. Натомість нейтральній Іспанії заборонялось (за міжнародним правом) надавати власні збройні сили та територію для використання воюючими сторонами (базування, транзит, переліт тощо) та дискримінувати будь-яку сторону у постачанні зброєю і

товарами військового призначення (тобто обмеження однакові або взагалі відсутні). Зі зміною ситуації на фронтах Другої світової війни (капітуляція Франції, підготовка Німеччини до нападу на Великобританію та вступ у війну фашистської Італії) Іспанія оголосила у червні 1940 року статус «невоюючої країни», який дозволяв їй дотримуватися принципу рівного ставлення до всіх воюючих країн. Розділ про наступні дії франкістського режиму у 1939–1945 роках авторський колектив «*Historia política. 1939–2000*» назвав «між миром і війною». Незважаючи на оголошення статусу «невоюючої країни», Іспанія здійснювала дії справжньої передвійни, зазначають Х. М. Марін, Карме Молінеро та Пере Ісас. 14 червня Іспанія окупувала Танжир, який перебував під інтернаціональною опікою, і паралельно провадилась підготовка до окупації Гібралтару. Єдина зустріч Франко та Гітлера в Ендаї 23 жовтня 1940 року не привела до визначення дати вступу Іспанії у війну. Більше того, Франко не прийняв пропозиції Гітлера про спільну операцію щодо захоплення Гібралтару шляхом пропуску німецьких військ через іспанську територію. Натомість іспанський каудильйо нагадав фюреру трагічну долю військ Наполеона, які прагнули завоювати півострів. З початком радянсько-німецької війни Франко оголосив Іспанію морально воюючою країною і не чинив опору добровольчому рухові, формуванню «блакитної дивізії» та відправці її на радянсько-німецький фронт. 3 лютого 1944 року був відновлений та підтверджений іспанський нейтралітет у війні. Іспанські дослідники оцінюють загалом політичну та дипломатичну діяльність Франко під час Другої світової війни за кінцевим результатом: Іспанія уникала участі у війні [1, 41–56; 2, 24–28; 12, 521; 18, 90–91; 19, 74].

Зарубіжна іспаністика також представлена монографічним дослідженням відомого британського науковця Пола Престона. Його політична біографія Ф. Франко є унікальною за обсягом та проблематикою і немає аналогів у світовому франкознавстві [20]. Британський іспаніст пропонує свою версію зовнішньополітичної діяльності франкістського режиму під час світового конфлікту. Насамперед він вважає, що стосунки з країнами «осі», зокрема з гітлерівською Німеччиною та фашистською Італією, були серйозним викликом для франкістської Іспанії. З одного боку, існувала потреба віддячити Італії та Німеччині за підтримку у громадянській війні, а з іншого, каудильйо Франко прагнув покращити геополітичне становище Іспанії, а саме – утвердити свій вплив у Північній Африці, повернути втрачений ще у XVIII столітті Гібралтар. Переконливим свідченням відстоювання генералісимумом Франко національних інтересів стала перша та остання його зустріч з Гітлером у жовтні 1940 року у французькому містечку Ендаї. Автор стверджує, що за вступ у війну на боці країн «осі» та проведення спільної з Німеччиною операції із захоплення Гібралтару Франко вимагав проведення нової демар-

каційної лінії на Піренеях, тобто передачі Іспанії французької Каталонії, Гібралтару, а також Алжиру від Орану до мису Бланко. Керівник Іспанії заперечив можливість передислокації німецьких військ через іспанську територію, вдавшись до нагадування історичної ретроспективи щодо долі у свій час наполеонівських військ в Іспанії. На думку П. Престона, таємний протокол, підписаний учасниками зустрічі в Ендаї, не дає підстав стверджувати, що Іспанія офіційно вступила у Другу світову війну на боці держав «осі». Британський дослідник наголошує на тому, що виявом відповідної лояльності до Гітлера та Муссоліні була згода іспанського каудильйо на формування на добровольчих засадах «блакитної дивізії» та відправка її на радянсько-німецький фронт [20, 248–324].

Дипломатичний бік стосунків Іспанії з Німеччиною та Італією у роки Другої світової війни з'ясовує французький науковець Жан-Батіст Дюрозель у своєму дослідженні «Історія дипломатії від 1919 року до наших днів». У центрі уваги науковця були дипломатичні зусилля німецького закордонного відомства, посла Німеччини в Мадриді, інших очільників гітлерівського уряду, аналіз дипломатичного листування між обома країнами щодо втягнення франкістського режиму у війну, підготовки зустрічі в Ендаї, іспано-німецьких переговорів упродовж зими 1940–1941 років тощо [21, 348–395].

Радянська іспаністика становить наступну групу джерел, яка представлена серед іншого колективною працею «Іспанія. 1918–1972» та індивідуальним монографічним дослідженням Хосе Гарсія « Іспанія ХХ століття» [22; 23]. Варто зауважити, що Гарсія Хосе перший в радянській історичній літературі досліджував проблематику нашої наукової розвідки. Незважаючи на залучення, аналіз та використання нових, різноманітних документальних масивів іспанського походження, постановку наукової проблематики щодо ролі і місця франкістської Іспанії у Другій світовій війні, обидві роботи грішать своєю ідеологічною спрямованістю, упередженістю та спотворенням часто-густо історичних фактів.

Особливе місце у радянській історіографії необхідно відвести С. П. Пожарській, яка продовжила працювати і в пострадянській Російській Федерації. Перу відомої іспаністки належить низка монографічних праць, опублікованих у радянську добу [24; 25; 26]. Відома дослідниця-іспаністка з'ясувала, не виходячи за межі тодішніх радянських ідеологічних вимог, обставини підписання Франко урядового декрету про нейтралітет Іспанії у війні 1939–1945 років, заміну його згодом «статусом невоюючої країни», перехід у 1943 році до статусу нейтралітету; вперше в радянській історіографії детально і всебічно проаналізувала обставини формування «Блакитної дивізії» та «Іспанського легіону», їхній особовий склад і чисельність, дислокацію, участь та втрати у боях на радянсько-німецькому фронті, подальшу їхню долю [25, 90–99]. Зі вступом у війну Сполучених Шта-

тів франкістська Іспанія, на думку С. П. Пожарської, стала розробляти нову концепцію світового конфлікту, згідно з якою у світі відбувається не одна війна, а дві і три. До кожної із них в іспанського уряду особливе ставлення: у війні між західноєвропейськими країнами Іспанія дотримується нейтралітету, також не бере участі у війні США з Японією, проте війна між Німеччиною та СРСР – це війна ідей, війна західної цивілізації проти азійських орд і комунізму, тому у цій війні Іспанія на боці Німеччини. Концепція «третьої війни» була розроблена дещо пізніше, стверджує С. П. Пожарська, і була розрахована на американську спільноту [24, 243; 26, 104].

Сучасна вітчизняна іспаністика перебуває на шляху свого поступального розвитку. Вона представлена її фундатором – О. П. Іваницькою – та керованою нею вінницькою школою іспаністів: молодими науковцями, докторами й кандидатами історичних наук: Годлевською В. Ю., Конною М. В., Павлишеною Ю. В., Скоповою О. І. Нові осередки української іспаністики з'явилися й активно розвиваються у Львові, Києві, Миколаєві тощо. Досліджуваною нами проблематикою займалися О. П. Іваницька, зокрема у контексті написання нею політичної біографії керівника Іспанії у 1939–1975 роках Ф. Франко [27, 177–219] та молода київська дослідниця Кошій Ю. В. [28; 29]. Темою наукової статті Кошій Ю. В. є статус Гібралтару, його роль та місце у планах Франко, Гітлера та Муссоліні у роки Другої світової війни. Авторка з'ясовує витоки та особливості британо-іспанських відносин довкола «Скелі», плани гітлерівського уряду щодо Гібралтару у зв'язку із розробкою військово-морських операцій «Морський лев», «Ізабелла-Фелікс» тощо. Кошій Ю. В., підтримуючи версію низки зарубіжних науковців, стверджує, що поразка Гітлера у налагодженні контролю над півостровом і Північною Африкою була однією з найбільших його стратегічних помилок у Другій світовій війні [29, 276–282].

Світова наука про Іспанію поповнилася двома фундаментальними дослідженнями, виконаними авторськими колективами. Це – «Історія Іспанії. Том 2. Від війни за іспанську спадщину до початку XXI століття», «Історія зовнішньої політики Іспанії» та монографією С. П. Пожарської «Франсиско Франко і його час» [30; 31; 32].

В аналізі та характеристиці зовнішньої політики франкістської Іспанії у роки Другої світової війни, здійснених С. П. Пожарською, знаходимо чимало новацій, зокрема, твердження про те, що Франко не був маріонеткою Берліна та Рима, що він виявився вмілим політиком і виграв складну дипломатичну гру, яку йому нав'язував Гітлер, що іспанський каудильйо вдало використав суперечності в антигітлерівській коаліції і, починаючи з 1940 року, отримувал британські та американські кредити й матеріальну допомогу, що германофільська риторика Франко

була тісно пов'язана із бажанням уникнути німецького вторгнення на півострів та втягнення Іспанії у світовий конфлікт [32, 264].

Отже, підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що зовнішня політика франкістської Іспанії привертає увагу вітчизняних та зарубіжних науковців. Вивчення спеціальної літератури з обраної теми дозволило систематизувати її у кількох основних групах, взявши за основу національно-репрезентативний та проблемно-хронологічний принципи. У всьому масиві історичних досліджень виокремлено як об'єкти наукового пошуку (аналізу), відповідно, праці іспанських, англійських, французьких, радянських, українських та російських істориків різних періодів. Попри це, аналіз і систематизація окремих груп документальної та історіографічної бази дозволили з'ясувати, що подальшого наукового пошуку та збагнення потребують питання, які стосуються діяльності німецької агентури на півострові, конкретики у контексті сучасного світобачення іспано-британських та іспано-американських стосунків, виявлення нових масивів іспанських архівних джерел у царині зовнішньої політики Іспанії у 1939–1945 роках.

Abstract

The article summarizes and systematizes documentary and historiographical sources about the foreign policy of Spain during the period of the Second World War. Historiographical sources of domestic and foreign origin are used: memoirs, collective and individual monographic works, historical essays, political biographies, profile articles and intelligence, press information. On this basis, the leading scientific approaches to the historiographical achievement of the studied issues are studied in the context of the Franco-regime's attitude towards the attack of Hitler's Germany on Poland and the proclamation of Spain as a "non-defensive country," and subsequently neutrality in a new global conflict; The extent and direction of cooperation between Spain and Germany are clarified, including the results of the meeting between F. Franco and A. Hitler in the Anday, the reaction of Madrid to the beginning of the Soviet-German war, and Franco's statement on Spain as a "morally belligerent country" in this duel, the circumstances formation and sending to the Soviet-German front of the "blue divisions", the entry into the US war and the essence of the Spanish concept of "two wars" and "three wars", the preconditions, course and results of the guerrilla war against the frankism regime, supported financially ideologically Soviet Union; analyzes the political and diplomatic outcomes of the Spanish Caudillio in 1939–1945, which were reflected in the isolation of Spain in the international arena in post-war times.

Key words: *historiographic sources, frankism Spain, foreign policy, countries "axis", Franco, non-defeating country, neutrality, blue division, partisan war.*

Аннотація

В статье обобщаются и систематизируются документальные и историографические источники о внешней политике франкистской Испании периода Второй мировой войны. Используются разножанровые историографические источники отечественного и зарубежного происхождения: мемуары, коллективные и индивидуальные монографические труды, исторические очерки, политические биографии, профильные статьи и разведки, прессовая информация. На этой основе изучаются ведущие научные подходы в историографических работах исследуемой проблематики в контексте отношения франкистского режима к нападению гитлеровской Германии на Польшу и провозглашения Испании «невоюющей страной», а впоследствии нейтралитета в новом глобальном конфликте; выясняются масштабы и направления сотрудничества Испании с Германией, в том числе результаты встречи Ф. Франко и Гитлера в Андае, реакция Мадрида к началу Великой Отечественной войны и заявление Франко об Испании как «морально воюющей стране» в этом поединке, обстоятельства формирования и отправки на советско-германский фронт «голубой дивизии», вступление в войну США и сущность испанской концепции «две войны» и «три войны», предпосылки, ход и результаты партизанской войны против франкистского режима, поддерживаемой материально, финансово идеологически Советским Союзом; анализируются политические и дипломатические итоги действий испанского каудилья в 1939–1945 годах, которые отразились в изоляции франкистской Испании на международной арене в послевоенное время.

Ключевые слова: *историографические источники, франкистская Испания, внешняя политика, страны «оси», Франко, невоюющая страна, нейтралитет, голубая дивизия, партизанская война.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Marin Jose Maria, Molinero Carme, Ysas Pere. Historia politica de España 1939–2000. – Madrid: Ediciones Istmo, S. A., 2001. – 511 p.
2. Historia de España siglo XX. 1939–1996 / Coopd. Martinez Jesus A. – Madrid: Catedra, 2003. – 519 p.
3. Alarcon Benito Juan. Francisco Franco y su Tiempo. – Madrid: Ediciones Fraile, S. A., 1983. – 237 p.
4. Balfour Sebastian y Preston Paul. España y grandes potencias en el siglo XX. – Barcelona: Critica, 2002. – 266 p.
5. История Испании. Том 2. От войны за испанское наследство до начала XXI века / Институт всеобщей истории РАН. – М.: «Индрик», 2014. – 872 с.

6. Іваницька О. П. Франко – каудильйо Іспанії: монографія / О. П. Іваницька. – Чернівці: Книги – XXI, 2006. – 432 с.
7. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945). Навчальний посібник. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. – 624 с.
8. La Dictadura franquista (1936–1975): Textos y documentos / Jose Manuel Sabin Rodriguez. – Madrid: Ediciones Akal, S. A., 1997. – 449 p.
9. Documentos ineditos para Historia del Generalissimo Franco. T. 4. – Madrid: Fundacion Nacional Francisco Franco, 1994. – 751 p.
10. Cierva Ricardo de la. Un analisis de la entrevista Franco-Hitler basado exclusivamente en pruebas irrefutables. Hendaya. Punto final. Coleccion documntos. – Barcelona: Planeta, 1981. – 187 p.
11. Franco Salgado-Araujo. Mi vida junto a Franco. – Barcelona: Planeta, 1977. – 356 p.
12. Черчилль У. Вторая мировая война. В 3-х томах. Кн. 1. Т. 1–2 / У. Черчилль. – М.: Воениздат, 1991. – 592 с.
13. Tusell Javier. La España de Franco. El poder, la oposicion y la politica exterior durante el franquismo. – Madrid: Historia – 16, 1989. – 251 p.
14. Sanchez Cazorla Antonio. La consolidacion del Nuevo Estado franquista 1938–1953. – Madrid: Historias Estudios, 2000. – 266 p.
15. Balfour Sebastian y Preston Paul. España y las Grandes potencias en el Siglo XX. – Barcelona: Critica, 2002. – 266 p.
16. Equipo Cinco. Franco diferente. Diez perfiles historicas. – Madrid Editorial Fenix S. A., 1996. – 435 p.
17. Bennassar Bartolome. Franco. – Madrid Edaf, 1996. – 397 p.
18. Fusi Juan Pablo. Franco. Spanien unter der Dictatur. 1936–1975. – Berlin, 1989. – 457 p.
19. Політичний енциклопедичний словник // Уклад. Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. за ред. М. П. Требіна. – Харків: Право, 2015. – 816 с.
20. Престон Пол. Франко: Биография / Пер.с англ. Ю. В. Бахтина. – М.: ЗАО Изд-во Центрополиграф, 1999. – 702 с.
21. Дюрозель Жан-Батіст. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж.-Б. Дюрозель. – К.: «Основи», 1995. – 904 с.
22. Испания. 1918–1972 гг. Исторический очерк / ред. И. М. Майский. – М.: Наука, 1975. – 496 с.
23. Гарсия Х. Испания XX века / Хосе Гарсия. – М.: Мысль, 1967. – 487 с.
24. Пожарская С. П. Тайная дипломатия Мадрида (внешняя политика Испании в годы второй мировой войны). – М.: Изд-во «Международные отношения», 1971. – 271 с.

25. Пожарская С. П. От 18 июня 1936 – долгий путь. – М.: «Молодая гвардия», 1977. – 176 с.
26. Пожарская С. П. Испания и США. Внешняя политика и общество. 1936–1976 / С. П. Пожарская. – М.: Наука. 1982. – 344 с.
27. Іваницька О. П. Франко – каудильйо Іспанії / О. П. Іваницька. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2006. – 432 с.
28. Кошій Ю. В. Проблема Гібралтару у міжнародних відносинах (1956–2006 рр.) / Ю. В. Кошій: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Київ: ПП «Фоліант», 2011. – 20 с.
29. Кошій Ю. Роль Гібралтару у завойовницьких планах фашистської коаліції у роки Другої світової війни. Ю. Кошій // Український історичний збірник. Вип. 11. – 2008. – С. 276–282.
30. История Испании. Том 2. От войны за испанское наследство до начала ХХІ века / Институт всеобщей истории РАН. – М.: «Индрик», 2014. – 872 с.
31. История внешней политики Испании / Н. Е. Аникеева, В. А. Ведюшин, О. В. Волосюк, И. Ю. Медников, С. П. Пожарская. – М.: Международные отношения, 2013. – 504 с.
32. Пожарская С. П. Франсиско Франко и его время. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2007. – 409 с.

References

1. Marin Jose Maria. Molinero Carme (2001). Ysas Pere. Historia politica de Espana 1939–2000. Madrid: Ediciones Istmo. S. A.
2. Historia de España siglo XX. 1939–1996 (2003) / Coopd. Martinez Jesus A. Madrid: Catedra.
3. Alarcon Benito Juan (1983). Francisco Franco y su Tiempo. Madrid: Ediciones Fraile. S. A.
4. Balfour Sebastian y Preston Paul (2002). Espana y grandes potencias en el siglo XX. Barcelona: Critica.
5. Istoriya Ispanii (2014). T. 2. Ot voyny za ispanskoye nasledstvo do nachala XXI veka. [From the war for the Spanish inheritance to the beginning of the twenty-first century] / Institut vseobshchey istorii RAN. Moskva: «Indrik».
6. Ivanitska, O. P. (2006) Franko – kaudilyo Ispanii: monografiya. [Franco Caudillo Spain: Monograph]. Chernivtsi: Knigi – ХХІ.
7. Ivanitska, O. P. (2013) Novitnya istoriya kraїн Evropi ta Ameriki (1918–1945). [The Newest History of Europe and America (1918–1945)] Navchalniy posibnik. Kyiv: Vidavnychiy Dim «Slovo».

8. La Dictadura franquista (1936–1975): Textos y documentos / Jose Manuel Sabin Rodriguez (1997). Madrid: Ediciones Akal. S. A.
9. Documentos ineditos para Historia del Generalisimo Franco (1994). T. 4. Madrid: Fundacion Nacional Francisco Franco.
10. Cierva Ricardo de la. Un analisis de la entrevista Franco-Hitler basado exclusivamente en pruebas irrefutables. Hendaya. Punto final. Coleccion documntnos (1981). Barcelona: Planeta.
11. Franco Salgado-Araujo. Mi vida junto a Franco (1977). Barcelona: Planeta.
12. Cherrhill, U. (1991) Vtoraya mirovaya voyna. [*The Second World War*] V 3-kh tomakh. Kn. 1. T. 1–2. M.: Voenizdat.
13. Tusell Javier. La Espana de Franco. El poder, la oposicion y la politica exterior durante el franquismo (1989). Madrid: Historia – 16.
14. Sanchez Cazorla Antonio. La consolidacion del Nuevo Estado franquista 1938–1953 (2000). Madrid: Historias Estudios.
15. Balfour Sebastian y Preston Paul. Espana y las Grandes potencias en el Siglo XX (2002). Barcelona: Critica.
16. Equipo Cinco (1996). Franco diferente. Diez perfiles historicas. Madrid Editorial Fenix S. A.
17. Bennassar Bartolome. Franco (1996). Madrid Edaf. .
18. Fusi Juan Pablo. Franco.Spanien unter der Dictatur.1936–1975 (1989). Berlin.
19. Politichniy entsiklopedichniy slovník (2015) [*Political Encyclopedic Dictionary*] / Uklad, L. M., Gerasina, B. L., Pogribna, I. O., Polishchuk, ta in. za red. M. P. Trebina. Xarkiv: Pravo.
20. Preston, Pol. (1999) Franko: Biografiya. [Franco: Biography] / Per. s angl. Yu. V. Bakhtina. Moskva: ZAO Izd-vo Tsentrpoligraf.
21. Dyurozel, Zhan-Batist (1995) Istoriya diplomatii vid 1919 roku do nashikh dnev. [*The history of diplomacy from 1919 to the present day*]. Kyiv: «Osnovi».
22. Ispaniya. 1918–1972 gg. Istoricheskiy ocherk (1975) [*Spain.1918–1972 Historical essay*]. Moskva: Nauka.
23. Garsia, Khose (1967). Ispaniya XX veka. [*Spain of the 20th century*]. Moskva: Mysl.
24. Pozharskaya, S. P. (1971). Taynaya diplomatiya Madrida (vneshnyaya politika Ispanii v gody vtoroy mirovoy voyny) [*The secret diplomacy of Madrid (Spain's foreign policy during the Second World War)*]. Moskva: Izd-vo «Mezhdunarodnyye ot-nosheniya».
25. Pozharskaya, S. P. (1977). Ot 18 iyunya 1936 – dolgiy put [*From June 18, 1936 – a long way*]. Moskva: «Molodaya gvardiya».

26. Pozharskaya, S. P. (1982). Ispaniya i SHA. Vneshnyaya politika i obshchestvo. 1936–1976 [Spain and the United States. Foreign policy and society. 1936–1976]. Moskva: Nauka.

27. Ivanitska, O. P. (2006) Franko – kaudilyo Ispanii [Franco Caudillo Spain] – Chernivtsi: Knigi – XXI.

28. Koshchiiy, Y. V. (2011) Problema Gibraltaru u mizhnarodnikh vidnosinakh (1956–2006 rr.). [Gibraltar's Problem in International Relations (1956–2006)] : avto-ref. disertatsii na zdobuttya naukovogo stupenya kandidata istorichnikh nauk. Kyiv: PP «Foliant».

29. Koshchiiy, Y. V. (2008). Rol Gibraltaru u zavoyovnytskikh planakh fashistskoï koalitsii u roki Drugoi svitovoï viyni [The role of Gibraltar in the aggressive plans of the fascist coalition during the Second World War]. Ukraïnskiy istorichniy zbirnik. Vip. 11. 276–282.

30. Istoriya Ispanii. Tom 2. (2014). Ot voyny za ispanskoye nasledstvo do nachala XXI veka [From the war from the Spanish heritage to the beginning of the XXI century] / Institut vseobshchey istorii RAN. Moskva: «Indrik».

31. Istoriya vneshney politiki Ispanii / Anikeyeva, N. E., Vedyushkin, V. A., Volosyuk, O. V., Mednikov, I. Y., Pozharskaya, S. P. (2013) [History of foreign policy of Spain]. Moskva: Mezhdunarodnyye otnosheniya.

32. Pozharskaya, S. P. (2007). Fransisko Franko i ego vremya. [Francisco Franco and his time]. Moskva: OLMA Media Grupp.